

BÂBÜRNÂME'DEKİ BAZI CÜMLE YAPILARI ÜZERİNE

Adnan Rüştü KARABEYOĞLU*

ÖZET

Türkçenin tarihî söz dizimi üzerine yapılan art zamanlı incelemelerde cümle bahsi çeşitli yönleriyle ele alınır ve Türkçenin sahip olduğu cümle yapıları ve özellikleri ortaya konmaya çalışılır. Cümle bahsi ile ilgili yapılan bu çalışmaların ise genellikle birleşik cümle yapıları, yardımcı cümle türleri ve özellikleri ile baş ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkiler üzerine odaklandığı ve bu suretle cümle yapılarının tahlili üzerinde durulduğu görülür. Türkçenin tarihî söz dizimi ile ilgili bu çalışmalarda az önce zikredilen hususlar yanında ayrıca baş ve yardımcı cümle türleri arasındaki söz dizimi ve aynı zamanda çeşitli anlam ilişkilerinin kurulmasını sağlayan amma, bâvücüd, çü, çün, çün kim, egerçi, gerçi, herçi, her neçe, ne, neçük, neçükin, neçete, neçete kim, neteg, kaçan, kaçan kim, kaltı, kim, ki, takı, tâ, tâ ki, vâkıa, vaktâ ki, vakt-î, veli, zirâ gibi cümle başı edatlarının kullanımı çerçevesinde Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay dönemi ekseninde Türk dilinin cümle yapıları irdelenerek tahlil ve tanımlanmaya çalışılır.

Bu yazıda ise, Türkçenin tarihî dönemlerinden birini oluşturan Çağatay Türkçesinin nesir sahasındaki örneklerinden Bâbürnâme'de karşılaşılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi-velî*, *bâvücüd*, *her neçe*, *neçük (kim)* gibi cümle başı edatlarıyla kurulu ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapıları üzerinde durulacak, böylece yukarıda anılan çalışmalara hem Çağatay sahası hem de üslup çalışması yönüyle katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, cümle bağlayıcısı, Çağatay Türkçesi, Bâbürnâme, düz yazı, üslup.

SOME SENTENCE STRUCTURES IN BÂBÜRNÂME

ABSTRACT

Diachronic and analytical studies of the historical syntax of Turkic languages, in referring to the subject matter of sentences, attempt to reveal the structures, properties and characteristics of Turkic sentence types and consider various aspects of them. These works, which analyse sentences in historical Turkic languages, generally deal with structure, subordinate clause types and characteristics. They also focus on the relationship between the main and subordinate clause, analysing the syntactical and semantical relationship -in Old Turkic, Medieval Turkic, Old Anatolian Turkish and

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, El-mek: adnan.karabeyoglu@yahoo.com

Çağatay Turkic- by way of clause conjunctions: ammâ, bâvücûd, çü, çün, çün kim, egerçi, gerçi, herçi, her neçe, ne, neçük, neçükin, neçete, neçete kim, neteg, kaçan, kaçan kim, kaltı, kim, ki, takı tâ, tâ ki, vâkıa, vaktâ ki, vakt-î, velî, zîrâ etc.

In this paper, we attempt to analyse some of the compound sentence structures, clause conjunctions (*egerçi-velî, bâvücûd, her neçe, neçük (kim)*) and adversative clause types of Bâbürnâme, which is the prominent exemplar of Çağatay Turkic prose. This paper aims to contribute to the body of works that have studied the historical syntax of Turkic languages and also Bâbü'r's style.

Key Words: Syntax, Conjunctions, Çağatay Turkic, Bâbürnâme, prose, style

1. Giriş

Türkçenin tarihî söz dizimi üzerine yapılan incelemelerde cümle bahsi ile ilgili çalışmalar genel olarak yardımcı cümle türleri, baş ve yardımcı cümleler arasındaki ilişkiler, cümle bağlayıcıları (kaçan, kim, ki, çün, tâ vb.) etrafında Eski Türkçe, Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemi ekseninde Türk dilinin cümle yapılarını -yabancı dil tesirine atıfla birlikte- irdeleyerek tahlil ve tanımlamaya çalışır (Mansuroğlu 1955, Eckmann 1959, Tekin 1965, Tulum 1990, Cemiloğlu 1994, Akalın 1995, 1998, Aktan 2006, Doğan 2006, 2009, 2011).

Bu yazıda Türkçenin tarihî dönemlerinden birisini teşkil eden Çağatay Türkçesinde nesir sahasının en güzel örneklerinden birini sunan Hind-Türk devletinin kurucusu olan Bâbü'r Şah yahut daha açık adıyla Zahirüddin Muhammed Bâbü'r (1483 - 1530)'ün, milâdî 1494-1529 (h. 899-936) yılları arasında yaşadığı olayları anlattığı eseri vekâyinâmesinde¹ karşılaşılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi, gerçi, eger, velî, yana, her neçe, bâvücûd, neçük (kim)* cümle başı edatlarıyla kurulu ve bir kısmı *egerçi-velî, egerçi-yana, gerçi-velî, eger-velî* gibi *edat + yardımcı cümle - edat + baş cümle* kalıpları şeklinde karşımıza çıkan ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapıları üzerinde durularak, bunların kullanımları ile ilgili bir takım hususlara -bu bağlayıcıların yokluğunda kurulan cümlelerin yapılarına da işaretlerle birlikte- değinilmek suretiyle özelliklerinin tespit edilmesine ve böylelikle Türk dilinin tarihî söz dizimine yönelik yukarıda anılan çalışmalara Çağatay sahası ve üslup çalışması yönüyle katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Bu maksatla, aşağıda, bu edatlarla kurulu cümlelerin önce yapısal özellikleri, ardından anlam ilişkileri ve vekâyinâmedeki kullanım sıklıkları üzerinde durulacaktır.

2. Yapısal özellikleri

Egerçi, gerçi, eger, velî, yana, her neçe, bâvücûd, neçük (kim) cümle başı edatlarıyla kurulu cümle yapılarında yer alan *egerçi, gerçi, eger, bâvücûd, neçük (kim)* edatları Eckmann'da çekim edatı bahsinde yardımcı cümle başında bulunan ve yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren bağlama edatları arasında; yine bu yapılardaki *velî* edatı ise kelimeleri ve yardımcı

¹ İncelemede Thackston (1993) nüshası kullanılmış olup çeviri yazı (transkripsiyon) işaretleri dikkate alınmamış; yalnızca Arapça ve Farsçadaki ünlü uzunlukları “ ^ ” işareti ile, ayın harfi ise “ ’ ” işareti ile gösterilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarılmasında Arat'tan (2000) faydalanılmış, ancak gerekli görüldüğü yerde bu aktarmada tasarrufa gidilmiştir. Örnek metin alıntılarında eğik çizgiden önceki sayılar sayfa numarasını, sonraki sayılar satır numarasını göstermektedir: 37/11 gibi.

cümleleri birleştiren sıralama edatları arasında, ayrıca *baş cümleyi*² teşkil eden bir edat olarak gösterilir (1988: 146, 172). Bu cümle yapılarındaki *yana* ve *her néçe* bağlayıcıları belirsizlik zamirleri bahsinde ele alınır, ancak *her néçe* bağlayıcısının 'her ile yapılan tamlamalar' maddesinde yalnızca yardımcı cümle bağlayıcısı olarak kullanıldığı belirtilirse de *yana*'nın cümle bağlayıcısı kullanımı için böyle bir açıklamada bulunulmaz (1988: 87)³.

Cümle türlerini *basit*, *birleşik* ve *karmaşık* olmak üzere üç ana kümeye⁴ ayıran Eckmann, zikredilen cümle başı edatlarıyla kurulu cümleleri de *birleşik* ve *karmaşık* cümle bahsinde ele alır ve bu cümle türlerinden birleşik cümle için "birleşik cümle, gramatik olarak birbirinden ayrı iki veya daha fazla basit cümle ihtivâ eder. Birleşik cümlelerdeki iki basit cümle, birbirine dâimâ sıralama edatlarıyla bağlanır. Her hangi bir edat kullanılmaksızın yan yana sıralanan iki veya daha fazla basit cümleye, bağlayıcı unsuru bulunmayan (birleşik)⁵ cümleler denir. Birleşik cümleler, bağlayıcı, ayırıcı, zıtlık bildirici, açıklayıcı ve sonuç bildirici cümleler olarak sınıflandırılır" izahını yapar (1988: 159).

Bu tanıma dahil ettiği *velî* cümle başı edatıyla kurulu cümleleri de, Eckmann, bu başlık altında yer verdiği "düşüncedeki bir çelişkiyi ifade eden" *zıtlık bildirici cümleler* arasında gösterir (1988: 160-161)⁶. Bir başka deyişle *bir cümle başı edatı taşımayan cümle* ve *velî cümle başı edatı taşıyan cümle* şeklinde iki ayrı cümle ile kurulmuş bir cümle kümesi bu tür birleşik cümle kabul edilir. Şekil ile: $\emptyset + \text{basit cümle} - \text{velî} + \text{basit cümle}$ ⁷.

Bu izahıtan ayrıca anlaşılan bir husus da Eckmann'ın *birleşik cümle* olarak tanımladığı bu tür cümlelerdeki *zıtlık bildirici cümle* adlandırmasını *basit cümle - edat + basit cümle* kümesindeki *edat + basit cümle* kısmına [bu tür bir cümlede zıtlık, çoklukla, edat vasıtasıyla sağlanmakla birlikte edatsız, zıtlık anlamı bildiren cümle de bulunmaktadır: *Lutfî hâceti uçmak emes, didâr erür* "Lütfî'nin ihtiyacı cennet değil (fakat senin) yüz(ün)dür" (Eckmann 1988: 161)] dayandırmakta olmasındır.

Eckmann, *karmaşık cümle*'nin târifini ise "bir ana cümle ile kendisinden sonra gelen (kim veya ki) bağlayıcı unsurdan veya bu unsurun diğer kelimelerle yaptığı birleşik şekillerden oluşan yardımcı edatlarla yapılmış bir yardımcı cümleyi ihtivâ eder. /.../." şeklinde verir (1988: 161). Ayrıca karmaşık cümleleri *vasıflama*, *zaman*, *tarz*, *sonuç*, *karşılaştırma*, *şart*, *müsâade* başlıklarına ayırır ve yukarıda verilen *egerçi*, *gerçi*, *eger*, *yana*, *her néçe*, *bâvücûd*, *néçük (kim)* cümle başı edatlarıyla kurulu cümle yapılarını da böylece, bunlardan, *müsâade cümleleri* başlığı altında değerlendirir (1959: 50-52, 1988: 161-172)⁸.

Bu açıklamalarla, Eckmann'ın, *anı yâr sagındım velî agyâr imiş* "onu dost sandım, ancak düşman imiş" gibi $\emptyset + \text{basit cümle} - \text{velî} + \text{basit cümle}$ yapılarını *zıtlık bildiren birleşik cümle*; *köngülde gerçi hecring dağı bar, velîkin vasl ümîdi dağı bardur* "gerçi gönlümde ayrılığının yarısı

² Buradaki adlandırma Eckmann'da (1988) *ana cümle* şeklindedir, ancak biz bu tabir yerine Banguoğlu'nun (1990: 547) *baş cümle* tabirini tercih ediyoruz.

³ Eckmann, "Çağatayca Yardımcı Cümleler" adlı yazısında *müsâade cümleleri* başlığında *karşıtlama* ifade eden yapı ve edatları a) -sa dağı, -sa hem, (e)ger ...sa hem, b) bağlayıcılar: gerçi, egerçi, baş cümlede çok defa ammâ, velî, velîkin, c) her ni, her ni ki, her ni nev', niçe, niçe kim, her niçe, her çend, her niçe dağı, her niçe kim, her niçük ... hem, baş cümlede bazen velî v.b. bulunur, d) bâ-vücûd-ı kim, bâ-vücûd-ı ol ki(m) şeklinde verir (1959: 50-52). Ancak, bu yazı çerçevesinde Eckmann'da verilen ve *karşıtlama* ifade eden bu yapı ve edatların tamamı değil, Bâbürnâme'de tespit edilebilen örnekleri üzerinde durulacaktır.

⁴ Banguoğlu (1990: 523) ise cümle tasnifini *basit* ve *birleşik cümle* şeklinde yapar.

⁵ Parantez içindeki bu kısım alıntıya tarafımızdan eklenmiştir.

⁶ Bu tür cümleler Banguoğlu'nda *karşıtlama cümlesi* başlığı altında ele alınır (1990: 556, 573-574).

⁷ Bu dizilişte "Ø" işaretini cümle başı edatının bulunmayışını göstermek için kullanılmıştır.

⁸ Eckmann'ın *müsâade cümleleri* olarak adlandırdığı bu tür cümleler, *zıtlık cümleleri* gibi yine Banguoğlu'nda *karşıtlama cümlesi* başlığı altında ele alınır (a.g.e.).

Turkish Studies

var; fakat kavuşma ümidi de var” gibi *egerçi* + *yardımcı cümle* - *velî* + *baş cümle* yapılarını ise *müsâade bildiren karmaşık cümle* olarak kabullendiği görülür (1959: 50-52, 1988: 160-161, 172).

Ancak, her ne kadar yukarıda verilen açıklamalarda bu tür bir ayrıma gidilmiş olsa da, biz burada, - Ø + *basit cümle* - *velî* + *basit cümle* yapıları da dahil olmak üzere- *egerçi*, *gerçi*, *eger*, *velî*, *yana*, *her neçe*, *bâvücûd*, *neçük* (*kim*) edatlarıyla kurulan bu cümleleri *aralarında anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının/cümlelerin bir araya gelmesiyle kurulmuş cümleyi* birleşik cümle türü olarak kabul eden bir anlayışa (Banguoğlu 1990: 546, Tulum 1990: 195) dayalı olarak ele alacağımızı belirtmek istiyoruz.

Bu çerçevede, Bâbü’ün vekâyinâmesinde tesadüf ettiğimiz, zikredilen cümle başı edatlarıyla kurulu bu tür birleşik cümlelerin aralarındaki *karşıtlama anlam ilişkileri* göz önünde tutulduğunda yapısal özellikleri şu şekilde karşımıza çıkar. Aşağıda gösterilen yapıların ikisi (ç. ve d. maddeleri) devrik cümle yapısı şeklindedir:

a) Edat + yardımcı cümle - edat + baş cümle:

i. Egerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle

Egerçi ol hücre mundın mürtefi’dür, velî bu hücre bisyâr yahşırak vâki’ boluptur.
(5/12)

“Her ne kadar o bina bundan yüksek ise de bu bina çok daha güzel yerdedir.”

ii. Egerçi + yardımcı cümle - yana + baş cümle

Egerçi Melik Muhammed Mirzâ’da andak günâhî bar édi, yana birning hiç günâhu yok édi. (47/7)

“Her ne kadar Melik Muhammed Mirza’da o tür kabahatlikler vardı ise de diğerinin hiç bir kabahati yoktu.”

iii. Gerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle

Şeybânî Han gerçi nökeri émes édi, velî neçe mahall munıng bile bolur édi. (43/17-18)

“Şeybânâ Han, her ne kadar adamı değildi ise de çok defa bununla beraber bulunurdu.”

iv. Eger + yardımcı cümle - velî + baş cümle

Eger güzer tapılsa hud bat kélgüsidiür, velî güzerler su ulgaygaç tagyîr tapar.
(255/10-11)

“Eğer geçit bulunursa, çabuk gelir; ancak su yükselince, geçitler değişir.”

b) Edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle:

i. Egerçi + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Egerçi kiçik érdi, tüzüki ve zabt u rabtı bisyâr yahşı édi. (25/11-12)

“Her ne kadar yaş itibariyle küçük idi ise de, idaresi, zapt ve raptı pek iyi idi.”

ii. Bâvücûd (/ı / kim) + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Bâvücûd targına hücre édi, ehl-i meclis on altı kişi édiler 525/17-18

“Dar bir hücre olmasına rağmen, mecliste on altı adam vardı.”

Turkish Studies

iii. Her néçe + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Her néçe cedel kıldı, boldura almadı, kaçtı. (489/15)

“Her ne kadar mücadele etti ise de, bir şey yapamadı, kaçtı.”

iv. Néçük kim + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Néçük kim kéltürür édiler köplükidin her köçde yana oşandak kalur édi. (313/18-20)

“Her ne kadar getirirlerse de (öküzlerin) çokluğundan her göçte yine bir o kadar (öküz) da göç yerinde kalırdı.”

c) Ø + yardımcı cümle - edat + baş cümle:

i. Ø + yardımcı cümle - velî + baş cümle

Bu fursatta Mullâ Baba Pişâgerîni kim Hüsrevşâhka élçilikke yiberilip édi, kéli. Hüsrevşâhdın köngülge yakku dék söz kéltürmedi, velî él ulusdın sözler kéltürdi. (247/9-11)

“Bu sırada, Husrev Şah'a elçi gönderilen Molla Baba Pişâgerî geldi. Husrev Şah'tan gönüle hoş gelen bir söz getirmemekle beraber, ahaliden getirdiği sözler ümit verici idi.”

ç) Edat + baş cümle - edat + yardımcı cümle (devrik yapı):

i. Velî + baş cümle - egerçi + yardımcı cümle

İki nev' çağır bolur, erretâşi ve sevhântâşi dérler. Erretâşi zerdçedür, sevhântâşi hoşreng kıpkızıl bolur, velî erretâşi keyfiyyatlıgrakdur, egerçi ikilesining keyfiyyatı şuhretiçe yoktur. (275/17-19)

“İki tür şarap vardır, erre-taşı ve suhan-taşı derler. Erre-taşı, sarımtıraktır; suhan-taşı ise, güzel renkli ve kıpkızıl olur. Ancak erre-taşı daha keyiflidir - her ne kadar ikisinin de keyfi şöhretleri kadar değilse de.”

d) Ø + baş cümle - edat + yardımcı cümle (devrik yapı)

i. Ø + baş cümle - egerçi + yardımcı cümle

Bu mesnevîleridin Leylî vü Mecnûn meşhûrrakdur egerçi litâfeti şuhretiçe yoktur. (377/8)

“Bu mesnevîlerden Leylâ vü Mecnûn daha meşhurdur, her ne kadar letafeti şöhreti kadar yok ise de.”

e) Ø + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Mirzalarga uzr ayttuk kabul kılmadılar. (395/1-2)

“Her ne kadar Mirzalara özrümüzü söyledikse de kabul etmediler.”

3. Anlam ilişkileri

Yukarıda verilen yapısal özellikleriyle birlikte bu edatlarla kurulan cümleler arasındaki anlam ilişkileri *karşıtlama* kavramı etrafında toplanır. Bu anlam ilişkisini taşıyan birleşik cümlelerde yardımcı cümlenin yargısı ile baş cümle yargısı arasında bir karşıtlık, aykırı olma bulunur. Bu tür birleşik cümleler *yalnız, fakat, ancak, ama, oysa* gibi karşıtlama edatları yanında - *se de, -e rağmen, -mekle beraber, meksizin* gibi karşıtlama zarf-fiilleri vasıtasıyla yahut bağlamsız bir şekilde de kurulur (Banguoğlu 1990: 556, 573-574).

Eckmann'da (1959: 50-52) müsaade cümleleri için yapılan “*Müsaade cümlesi baş cümlelerin faaliyeti ile bir dereceye kadar zıt bir faaliyeti ifade eder. Ancak bu zıtlık, baş cümle faaliyetinin vukua gelmesine mâni değildir, ona âdeta müsaade eder. Adı bundan gelir. Müsaade cümlesi “neye rağmen” sualine cevap verir.*” izahı da bu tür cümleler arasındaki karşıtlık ilişkisini vurgular. Bununla birlikte, Eckmann bu cümleler arasındaki ilişkilerin adlandırılmasında yardımcı cümlelerin fonksiyonunu esas alır ve bundan dolayı da bunları *müsâade cümleleri* şeklinde adlandırırken Banguoğlu (1990: 556, 573-574) baş cümleyi esas alır ve *karşıtlama cümleleri* olarak adlandırır. Bu tür cümlelerin adlandırma ve izahına yönelik Eckmann'ın yaklaşımı aynı tanım ve terimle Tekin'de (1965: 49-50) de yer bulur⁹.

Bu açıklamalar yanında, yahut bunlara ek olarak, bizim bu tür cümlelere yaklaşımımız ise şöyledir: İki yargıdan birini diğerine karşı çıkararak bu birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile baş cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve baş cümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür eder. Ancak, belirtmek gerekir ki karşıtlık ilişkisi taşıyan birleşik cümlelerde baş cümle yargısı her şart altında yardımcı cümle yargısına muhalif, karşı, onu olumsuzlayıcı bir yargı olarak karşımıza çıkmaz. Bu sebeple karşıtlık ilişkisi ile kastedilen anlam ilişkisi de yalnızca *bir birine zıtlık, aykırılık, muhalif, karşı, olumsuzlayıcı bir anlam ilişkisi* olarak düşünülemez. Bu bakımdan, bu tür cümlelerde baş cümlelerin yardımcı cümle karşısında ifa ettiği karşıtlıkta *beklenmezlik, olumlama, olumsuzlama, düzeltme, yeni ayrıntı verme, yeniden yorumlama, olasılık* gibi anlam özelliklerine de sıkça rastlanır¹⁰.

Bu çerçevede aşağıda Bâbürnâme'den örnek cümleler yapısal özelliklerine göre ele alınırken önce, edatlardan yalın olarak, ardından edatlarla birlikte tahlili yapılacaktır; edatların kapsadıkları cümledeki görev ve işlevleri, cümleye katkıları ve böylece ilintilendikleri cümlelerin birleşik cümle içerisindeki yargı durumunun belirlenmesiyle birlikte yardımcı cümle ile baş cümle arasındaki *karşıtlık ilişkileri* gösterilmeye çalışılacaktır.

a) **Edat** + yardımcı cümle - **edat** + baş cümle:

Aşağıda *egerçi-velî* kalıbı ile kurulan (1) örneğinde *egerçi* + yardımcı cümle - *velî* + baş cümle kümesindeki cümleler edatlardan yalın olarak ele alındığında, birincisinde özne ve tamlayıcı unsur arasında (*köşklerin*) *yükseklikleri* açısından yapılan karşılaştırma ve derecelendirme sonucu ortaya çıkan yargının, cümlelerin öznesinin lehine sonuçlandığı; benzer şekilde ikinci cümlede özne ve tamlayıcı unsur arasında (*köşklerin*) *güzel yerde bulunması* açısından yapılan karşılaştırma ve derecelendirmenin sonucunda ikinci cümlelerin yargısının da yine özne lehine sonuçlandığı anlaşılır:

(1) *Bu tagning kullasıda Sultân Mahmûd Han bir hücre salıptur. Ol hücredin koyırac oşbu tagning tumşukıda târîh-i tokuz yüz ikide men bir ayvânlig hücre saldım. Egerçi ol hücre mundın murtafi'dür, velî bu hücre bisyâr yahşırak vâki' boluptur. Tamâm şeh'r ve mahallât ayak astıda. (5/12)*

“Bu dağın tepesinde Sultân Mahmûd Han bir köşk yaptırmıştır. O köşkten biraz aşağıda bu dağın çıkıntılı ve dik bir yerinde 902 (1496-1497) senesinde ben de bir teraslı köşk yaptırдыm. Her ne kadar o bina bundan yüksek ise de bu bina çok daha güzel yerdedir. Bütün şehir ve mahalleler ayak altındadır.”

⁹ Bu cümlelerin tanımı için ayrıca Bussmann (1996: 226-227), König (2006: 820-824) ve Allan (2009: 123-126)'a bakılabilir. Bunun yanında Rudolph (1996: 3) *müsâade* (concessive) ve *karşıt* (adversative) *cümleleri* olarak adlandırılan bu cümle türlerinin *aykırı olma, zıtlık*'ın genel özellikleri açısından birbirine çok yakın olmakla birlikte aslında bir birinden ayrı olduğu düşüncesini taşır.

¹⁰ Bu hususta, çeşitli görüşler ve bilgi için bk. Rudolph (1996), Haspelmath (2007).

Örnekte cümleler edatlarla birlikte ele alındığında, birinci cümlede *egerçi* edatının cümledeki görevinin şart ve işlevinin de bu şart görevinin beraberinde getirdiği bir sınırlama (cümledeki yargı ve/veya sonucunun gerçeklik ve/veya geçerliliğine yönelik sınırlama) olduğu; *velî* edatının ise iki cümle arasında karşıtlık yönünde bir anlam ilişkisi kuran ve bu karşıtlığı da kapsadığı ikinci cümlelerin lehine sonuçlandıran bir bağlayıcı unsur görevinde bulunduğu görülür. Bu yönleriyle birinci cümle, ikinci cümleye şart unsuru olarak zarf görevinde ve karşılaştırma ve derecelendirme bakımından sınırlanmışlık ilgisiyle katılan bir yardımcı cümle; ikinci cümle ise bu şart ve sınırlamayı kendi öznesi lehine karşılaştırma ve derecelendirme bakımından karşıtlık ve üstünlük ilgisiyle sonuçlandıran baş cümle konumunda bulunur¹¹. Yargılar ve/veya sonuçları arasındaki gerçeklik ve/veya geçerlilik hususiyetleri açısından bakıldığında, burada, baş cümle yargısı yardımcı cümle yargısının *yüksek olma* sonucunun geçerliliğini *güzel yerde bulunma* niteliği açısından, bir diğer ifadeyle binalar arasındaki karşılaştırmada geçerli olması yahut tutulması istenen ölçüyü, *yeniden yorumlayarak* tesirsiz kılmaktadır. Bu yönleriyle *egerçi* + *birinci cümle* - *velî* + *ikinci cümle* şeklindeki cümleler kümesinin yapısı cümleler arasındaki söz dizimi ve anlam ilişkisi bakımından *egerçi* + *yardımcı cümle* - *velî* + *baş cümle* şeklinde tezahür eder.

(2) *Mâverânnehrde Buhârâ kavunuça köp ve hûb kavun bolmas. Egerçi Fergâna vilâyetidin Ahsining bir nev' kavunu kim Mîrtimûrî dërler munung kavunudin çüçükrek ve nâzukrak bolur, velî Buhârâda her cins kavundın köp bolur, yahşı bolur. (99/25-27)*

“Mâverâunnehir’de Buhara kavunu gibi çok ve güzel kavun bulunmaz. Her ne kadar Ahsi’nin Mîrtimûrî kavunu Buhara’nın kavunundan daha lezzetli ve daha güzelse de Buhara’da her çeşit kavun bol ve iyi olur.”

Yukarıdaki birleşik cümlede yardımcı cümlelerin yargısı *Ahsi'nin kavununun lezzetli ve güzel olduğunu* bildirir. Baş cümlelerin yargısı ise *Buhara'da her çeşit kavunun bol ve iyi olduğunu* bildirir. Karşıtlama ilişkisi bakımından *egerçi* edatı burada yardımcı cümlelerin yargısının *lezzetli ve güzel olma* gerçekliğini değil, yalnızca bu gerçekliğin baş cümle yargısı karşısındaki geçerliliğini sınırlamaktadır. Şöyle ki: Birleşikte baş cümle yargısı *bol ve iyi olma* gerçekliğine sahiptir. Ancak, bu gerçeklik bir önceki cümlede bulunan *lezzetli ve güzel olma* gerçekliğine karşıt bir durum ortaya çıkarmaz. Yargıların gerçekliği açısından bir karşıtlığın bulunmadığı bu birleşik cümlede baş cümlelerin yargısının, yardımcı cümle yargısı hilafına bir hüküm taşıması, ancak yargılar arasındaki geçerliliğin, yani birinin diğerindeki yargıyı ve/veya sonucunu bir şekilde ortadan kaldırması, etkisiz bırakması, zayıflatması, tercih edilmez duruma getirmesi ve kendini üstün kılması yönünde ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan da örnekte baş cümle yargısı nitelik bildiren ilk cümledeki yargıyı nicelik açısından, yine bir diğer ifadeyle bunlar arasındaki karşılaştırmada geçerli olması yahut tutulması istenen ölçüyü, *yeniden yorumlamak* suretiyle yardımcı cümle yargısına üstün tutulmuş ve böylece iki yargı arasında bir karşıtlık ilişkisi kurulmuştur.

Egerçi ve *velî* edatları, aralarında kavram veya unsur ilişkisi olan bu tür cümlelerde, ikinci cümleyi karşıtlık ilişkisi içinde üstün kılmak, birinci cümledeki yargının geçerliliğini veya doğruluğunu aynı veya farklı nispetlerle sınırlamak, ortadan kaldırmak veya zayıflatmak yahut tesirsiz kılmak amaçlı bir kullanışla yer alırlar.

Aşağıdaki örneklerde de benzer şekilde *egerçi* edatı, şart görevi vasıtasıyla, kapsadığı cümlelerin yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik ve geçerliliğini sınırlama, zayıflatma yahut tesirsiz kılma işlevi görünken *velî* edatı bu cümledeki yargıya ve/veya sonuçlarına (*beklenmezlik, olumsuzlama, yeniden yorumlama* vb. yoluyla) karşıt bir durumun vukuunu bildirmektedir. Bu

¹¹ Şartın *karşıtlama* ifadesi için bk. Develi (1997: 128-130).

husus, *egerçi-velî* kalıbı vasıtasıyla oluşturulan ve öznelere farklılık arzeden birleşik cümlelerin sıkça tesadüf edilen bir özelliğidir:

(3) **Egerçi** *Cehângîr Mirzâ bile bizing aramızda burun mülk ve nöker cihatıdın kudûratlar ve nikârlar haylî bolup édi, velî bu nevbet ol vilâyattın mening bile hemrâh bolup kélip édi. (249/26-28)*

“Her ne kadar Cihangir Mirza ile bizim aramızda daha önce mülk, saltanat ve asker dolayısıyla kavgalık, kavga ve gürültüler çok oldu ise de bu kez o vilayetten benimle birlikte gelmişti.”

(4) **Egerçi** *ahd kıldılar, velî itminân tamâm bolmaydur édi. (237/7-8)*

“Her ne kadar yemin etmişlerdi ise de, güven tam değildi.”

Bununla birlikte öznelere aynı olan cümlelerde de bu özelliğe tesadüf edilir. (5) örneğinde karşıtlık ilişkisi *beklenmezlik* (= *Şeybânî Han zikri geçen kişinin adamı değildir ve bu yüzden Şeybânî Han'ın sürekli o kişinin yanında olması beklenebilecek bir davranış değildir*); (6) örneğinde ise *olumsuzlama* şeklindedir:

(5) *Şeybânî Han gerçi nökeri émes édi, velî néçe mahall munıng bile bolur édi. (43/17-18)*

“Şeybânî Han her ne kadar onun adamı değil ise de çok defa bununla beraber bulunurdu.”

(6) **Egerçi** *zabt u tüzüki haylî yahşı édi, divân-şu'âr érđi, siyâk ilmini bilür édi, velî tab'ı zulm ü fiskka mâyil édi. (47/8-9)*

“Her ne kadar (Sultan Muhammed Mirzâ'nın) inzibat ve idaresi çok iyi ve kendisi âdil, ayrıca mâliye hesaplarını da bilir bir kişi idiyse de zulüm ve sefahate mütemayildi.”

(6) örneğinde yardımcı cümlede özne (Sultan Muhammed Mirzâ) sahip olduğu iyi niteliklerle zikredilmekte, baş cümle zikredilen bu kişinin (Sultan Muhammed Mirzâ) yönetim ve bilgedeki iyi niteliklerinin geçerliliğini, karakterindeki kötü niteliklerle *olumsuzlamak* suretiyle zayıflatmaktadır. Böylece baş cümle yargısı yardımcı cümle yargısına üstün kılınmaktadır.

(7) **Egerçi** *Melik Muhammed Mirzâ'da andak günâhî bar édi, yana birning hiç günâhı yok édi. (47/7)*

“Her ne kadar Melik Muhammed Mirza'da o tür kabahatlikler var idi ise de diğerinin (bu hususta) hiç bir kabahati yoktu.”

Sultan Mahmûd Mirzâ'nın saltanatlık iddiasında bulunan Melik Muhammed Mirzâ ve onunla birlikte bulunan bir diğer şehzadeyi yakalayıp öldürdüğünü anlatan bahiste geçen (7) örneğindeki *egerçi* edatı sınırlama işleviyle birinci cümle anlamına katkı sağlarken *yana* edatı *bununla birlikte* vb. bir anlam katkısıyla ikinci cümle yargısını bu cümleye karşıtlık ilişkisiyle bağlamaktadır. Böylece **egerçi** + *birinci cümle* - **yana** + *ikinci cümle* şeklinde sıralanan cümleler arasındaki söz dizimi ve anlam ilişkisi bakımından **egerçi** + *yardımcı cümle* - **yana** + *baş cümle* şeklinde tezahür eder.

Baş cümle yargısının yardımcı cümlelerin öznesinde var olan bir durumun kendi öznesinde bulunmadığını bildirdiği bu örnekteki birleşik cümlede *egerçi-yana* kalıbı vasıtasıyla *kabahatli olma* durumunun karşılaştırılması ve bu yönüyle karşıtlama anlam ilişkisi kurulması söz konusu olmakla birlikte bu cümleler arasında yalnızca salt bir zıtlık ifadesi olmayıp daha önce

gerçekleşmiş bir olayın sebeplerinin gerçeklik ve geçerliliğine yönelik *yeni bir ayrıntı verme* de söz konusudur: İlk cümlenin yargısı öldürme olayına sebep teşkil eden *kabahatlilik durumunun* kendi öznesi için gerçekliğini, yani gerçekten var olduğunu ve böylece öldürme olayına sebep teşkil etmesi bakımından da *kabahatli olma durumunun* geçerliliğini, yani *kabahatli olma durumunun* öldürme olayı için geçerli bir sebep olma özelliği taşıdığını ifade etmekte; ancak ikinci cümle yargısı kendi öznesi açısından *kabahatlilik durumunun* gerçek olmadığını ve böylece öldürme olayına sebep teşkil etmesi bakımından da geçerlilik taşımadığını bildirmektedir.

b) Edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle:

Yukarıda *edat + yardımcı cümle - edat + baş cümle* yapısı bahsinde zikrettiğimiz yardımcı ve baş cümleler arasındaki ilişkiler *edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle* yapısal özelliği taşıyan cümleler için de geçerlidir. Bu yapıdaki birleşik cümlelerde karşıtlaşma ilişkisini kuran edatın bulunmaması birleşikteki cümleler arasında mantıkça karşıtlık ilişkisinin kurulmasına bir engel teşkil etmemektedir. (8) - (10) örneklerinde birleşikteki baş cümlelerde edat bulunmaması *egerçi + yardımcı cümle - velî + baş cümle* yapısındaki *velî* edatının düşürülmesinden kaynaklanmaktadır:

(8a) *Egerçi küçük érdi, (Ø = velî) tüzüki ve zabt u rabtı bisyâr yahşı édi. (25/11-12)*

“Her ne kadar yaş itibariyle küçük idi ise de, idaresi, zabt ve raptı pek iyi idi.”

Yukarıda (8a) örneğinde birleşikte yer alan yardımcı ve baş cümleler aynı özneye sahiptir. Yardımcı cümle yargısı bu öznenin *yaşça küçük olduğunu* bildirirken baş cümle yargısı *idaresinin iyi olduğu* hükmünü taşır. Bu bileşik cümlede baş cümle yargısının önceki cümleyle girdiği karşıtlık ilişkisi, karşımıza, öznenin *yaşça küçük olma* gerçekliğini ortadan kaldırma yönünde değil; onun taşıdığı küçüklük vasfının sonucu yahut geçerli olabileceği sahaların, yani *bir takım işleri büyükler gibi yapamama, doğru ve yanlış tam olarak ayırt edememe, doğru karar verebilmede eksiklik gösterme, devlet idaresinde yetkin olamama* gibi hususların geçerliliğine yönelik ve bu hususları ortadan kaldıran, etkisiz bırakan, zayıflatan ve böylece hem *beklenmezlik* hem de *olumlama* içeren bir karşıtlıkla çıkmaktadır. Başka bir deyişle baş cümle yargısı, örnekte, yardımcı cümle yargısının muhtemel sonuçları ve bu sonuçların geçerliliğinin hilafına bir hüküm taşımakta ve bu hükümle de yardımcı cümleye üstünlük kurmak suretiyle kendisini geçerli kılmakta, yani baş cümle vasfı edinmektedir.

Bu cümlenin *egerçi-velî* kalıbı yanında *bâvücûd kim* ve *Ø + yardımcı cümle - edat + baş cümle* yapısında *velî* edatları ile kurulmuş örnekleri de mevcuttur:

(8b) *Burunduk Bégge ve Zü'l-Nûn Bégge ayturdum kim egerçi yaşım kiçiktür, velî törüm ulugdur./.../. (391/23-24)*

“Burunduk Bey ile Zünnûn Bey'e, her ne kadar yaşım küçükse de törem büyüktür, diye söylettirdim”

(8c) *Bâvücûd kim kiçik yaşlıgtur, hidmeti yaman émes. (349/25)*

“Yaşı küçük olmasına rağmen hizmeti fenâ değildir.”

(8ç) *(Ø = egerçi) Muhtasarrak 'imârettür, iki âşyânalık velî şiringına 'imârattur. (395/28)*

“Biraz küçük, iki katlı olmasına rağmen oldukça şirin bir binadır.”

(9) *Egerçi safâsız yér édi, (Ø = velî) alarning hâtırı üçün bir néce ayak içip namâz-ı diger orduga kélildi. (535/16-17)*

Turkish Studies

“Her ne kadar safâsız bir yer idi ise de (buna rağmen) onların hatırı için birkaç kadeh içip ikinci namazı vakti ordugâha gelindi.”

(10) *Bular egerçi yaman bardılar, (Ø = velfi) Ahmedî Pervâneçi ve Velî Hâzin buların yamanrak bardı. (633/17-18)*

“Her ne kadar bunlar fenâ hareket ettiler ise de, Ahmedî Pervâneçi ile Velî Hâzin bunlardan da fenâ hareket ettiler.”

(9) ve (10) örneklerindeki cümleler aşağıda (e.) maddesindeki örneklerde olduğu gibi edatsız olarak *safâsız yer edi* ve *bular yaman bardılar* şeklinde de kurulabilir. Bu durumda cümleler arasındaki karşıtlama anlam ilişkisi de doğal olarak oluş ve kılışların akışı, gerçekleşme sebep ve tarzları aracılığıyla kendini gösterecek yahut tespit edilecektir. *Edat + yardımcı cümle - Ø + baş cümle* yapısındaki bu birleşik cümlelerde ilk cümleler *egerçi* şart ifadesiyle birlikte *safâsız yer olma, kötü hareket etme* niteliğinin olumsuzluğuna yönelik sınırlayışla, yani *safâsız yer olma, kötü hareket etme* olumsuzluğunun göz ardı edildiğini belirtir bir anlatımı taşıırken, ikinci ve baş cümleler ise edatsız, yalın olmakla birlikte mantıklı olarak bu cümlelerdeki yargı ve/veya sonucunun hilâfına, (9) örneğinde bir sebebe (*alarınğ hatırı için*) dayalı olarak yapılan *bir néçe ayak içip* işini ve (10) örneğinde ise yardımcı cümledeki yargıyı ve/veya sonucunu, karşılaştırma içeren bilgiyle, zayıflatır bir olayı anlatmaktadır.

Belirtmek gerekir ki *egerçi* edatı ile oluşturulan bu örnekler yanında *bavücûd* (/ı / kim), *her néçe*, *néçük kim* gibi diğer edatların yer aldığı bir birleşik cümle yapısında baş cümlelerin bir edatla kurulmaması zikredilen bu edatlarla kurulu birleşik cümlelerin yapısal bir özelliğidir:

(11) *Bâvucûd* *targına hücre edi, ehl-i meclis on altı kişi édiler. (525/17-18)*

“Dar bir hücre olmasına rağmen, mecliste on altı adam vardı.”

(12) *Bâvucûd kim* *bégleri vilâyetlerini taşlap kéttiler, bular Hisâr korganını bérmeý berkittiler. (323/3-4)*

“Beylerinin vilâyetlerini bırakıp gitmesine rağmen, bunlar Hisar’ı teslim etmeyerek, kapadılar.”

(13) *Bâvucûd-ı ma’cûn, çûn hazânlar asru hûb bolup edi, hazân bolgan dirâhtlarınğ tüpide oturup çağır içildi. (525/24-25)*

“Mâcun almış olmamıza rağmen, hazân fevkalâde güzel olduğu için, hazâna uğrayan ağaçların altında oturarak, şarap içildi.”

(14) *Néçük kim* *kéltürür édiler, köplükidin her köçde yana oşandak kalur edi. (313/18-20)*

“Her ne kadar getirirlerse de (öküzlerin) çokluğundan göçte yine bir o kadar (öküz) da göç yerinde kalırdı.”

(15) */.../ Bâkî Çagâniyânî ihtiyâr edi, her néçe kim* *devlethâh tutar edi, akasınınğ tarafını hem koymas edi. (253/16-17)*

“Bâkî Çaganyânî nüfûz sâhibi idi. Her ne kadar sâdık idi ise de, ağabeyinin tarafını da bırakmazdı.”

(16) *Her néçe tigrâr bile* *‘arz kıldurdu, men kabûl kılmadım. (251/1)*

“Her ne kadar tekrar tekrar arz ettirdi ise de, ben kabûl etmedim.”

Turkish Studies

Egerçi, bâvücûd, her néçe, néçük kim gibi cümle başı edatlarının yardımcı cümleye eklenmesiyle oluşturulan bu yapıda baş cümlelerin yardımcı cümleye karşıtlığı ya (9) örneğindeki gibi örtülü bir ilişki (içkinin sefâli yerde içilmesi) vasıtasıyla yahut (10) - (16) örneklerinde olduğu gibi unsurlar arasındaki açık bir ilgiye (daha kötü davranmak, dar bir yere çok kişinin sığması, bırakıp gitmek ve teslim etmemek, uyuşturucu kullanmak ve içki içmek, getirmek ve kalmak, sadık olma ve taraf tutma, arz etme ve reddetme) dayalı olarak tespit edilebilmektedir (ayrıca, burada diğerleri bir tarafa bırakıldığında, karşıtlık ilişkisi bakımından 15. örneğin *olasılık* anlamı taşıdığını da belirtmek gerekir).

Bu kullanımları yanında *bâvücûd* edatının, (17) - (19) örneklerinde olduğu gibi, bir kısım cümlelerdeki görevi *sebeplendirme*; *néçük kim* edatının ise, (20) örneğinde olduğu gibi, bir kısım cümlelerdeki görevi *benzerlik bildirme* şeklindedir. *Bâvücûd* edatının bu görevine, yukarıdaki göreviyle kıyaslandığında, Bâbürnâme'de daha az tesadüf edilirken, *néçük kim* edatının aşağıda karşılaşılan görevi ilkinde göre oldukça sık ve genel bir kullanım arz etmektedir:

(17) *Becevr eli çün yağı édiler, bâvücûd-ı bagy u düşmânlık küffâr rusûmı bu él içide şâyi' édi, ve islâm âini ol hayl arasıda zâyi', katl-i 'âmmga barıp él u 'iyâlları tamâm esîr boldi. (463/18-19)*

“Becûr halkı düşman oldukları ve hududu aşan düşmanlık ettikleri ve kâfirlerin âdeti bu halk arasında yayılmış ve islâm âdeti o sürü arasında zayı olduğu için, katliam yapılarak, kadın ve çocuklarının hepsi esir edildi.”

(18) *Bâvücûd-ı bu haber korgan yasamakning maslahatını tapmay Badahşân 'azîmeti bile murâca'at kılıldı. (521/8-10)*

“Bu haber yüzünden, kurganı hazırlamayı münasip görmeyerek, Bedahşân'a gitmek üzere, geri döndü.”

(19) *Bâvücûd kim Kâsım Bégni ve İbrâhîm Saru ve Veys Lâgarî başlıklarını iki tarafa ılgar yiberilip édi, mening bile ma'dûdî kalıp édi. (125/26-27)*

“Kasım Bey, İbrahim Saru ve Veys Lâgarî Kumandasında bulunan kuvvetler iki tarafa gönderilmiş olduğu için, benim yanımda çok az kuvvet kalmıştı.”

(20) *Néçük kim peydâ kılur édi, yahşı hem harc kılur édi. (57/10-11)*

“Elde ettiği gibi/kadar, iyi de sarfederdi.”

Bâvücûd edatının *sebeplendirme* bildiren bu sonuncu kullanımı, aşağıda (21) ve (22) örneklerinde görüleceği üzere, *né için kim* ve *nége kim* edatlarının kullanımıyla da örtüşür:

(21) *Né için kim alar asru kalın biz köp az /.../. (227/14-15)*

“Onlar çok fazla biz çok az olduğumuz için /.../.”

(22) *Bu fursat Becevrni Şâh Mîr Hüseynge 'inâyet kılıp Hâce Kelânı tilep édük, nége kim Hâce Kelân musâhib édi. /.../. (535/7-8)*

“Bu sırada Becûr'u, Şah Mîr Hüseyin'e verip, Hoca Kelân'ı musahip olduğu için yanımıza çağırıştık.”

Bâvücûd edatının *né için kim* ve *nége kim* edatları ile örtüşen ve sebep bildiren bu (-dığı için) kullanımının bir diğer ifade şekli *-gan için* yapısıdır:

Turkish Studies

(23) Yaka yérde ulgaygan **üçün** çadır ve olturur yéri bî-tekellüfâne ve /.../
(221/9)

“Taşrada büyüdüğü için, çadır ve oturacak yeri teklifsiz ve /.../”

c) Ø + yardımcı cümle - **edat** + baş cümle:

Bu tür yapısal özellik gösteren birleşik cümlelerin bir kısmı (24) ve (25) örneklerinde olduğu gibi *egerçi* + *yardımcı cümle* - *velî* + *baş cümle* yapısındaki yardımcı cümle edatı olan *egerçi* 'nin düşürülmesiyle ortaya çıkmakla birlikte, (26) örneğinde karşılaşılan birleşik cümle için, *belki* edatı dikkate alındığında, aynı şeyi söylemek pek uygun düşmeyecektir:

(24) (Ø = **egerçi**) *Hâce Yahya bizni Semerkandga kivürmekni cezm étip yibermedi, velî me'yûs bolgu dék söz hem aytmadı. (159/17-18)*

Hoca Yahya bizi Semerkand'a sokmağı kat'î olarak taahhüt etmemekle beraber, ümitsizliğe sevkedecek söz de söylemedi.

(25) /.../ *andak taş urdılar (Ø = egerçi) kim /.../ korganning tüpigeçe yumalana yumalana keldi, velî hiç buşmadı. (137-139/27-2)*

“Öyle (bir) taş attılar ki .... (her ne kadar) Kalenin tepesine kadar yuvarlana yuvarlana geldi(yse de/) ancak bir zarar vermedi.”

(26) *Belki cemî mîvâsı hûb bolur, velî iki mîvâ Semerkanddın meşhûrdur. (93/19)*

“Belki bütün meyvaları güzeldir, **ancak** iki meyvası semerkandın meşhurdur.”

ç) **Edat** + baş cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı):

Egerçi edatı ile başlayan cümlelerin *velî* edatlı cümleden sonra zikredildiği ve *velî* + *baş cümle* - *egerçi* + *yardımcı cümle* şeklinde karşımıza çıkan bu cümle yapısı **egerçi** + *yardımcı cümle* - **velî** + *baş cümle* şeklindeki yapının devrik dizilişidir:

(27) *İki nev' çağır bolur, erretâşî ve sevhântâşî derler. Erretâşî zerdçedür, sevhântâşî hoşreng kıpkızıl bolur, velî erretâşî keyfiyatlıgrakdur, egerçi ikilesining keyfiyyatı şuhretiçe yoktur. (275/17-19)*

“İki tür şarap vardır, erre-taşı ve suhan-taşı derler. Erre-taşı, sarımtıraktır; suhan-taşı ise, güzel renkli ve kıpkızıl olur. Ancak erre-taşı daha keyiflidir - her ne kadar ikisinin de keyfi şöhretleri kadar değilse de.”

d) Ø + baş cümle - **edat** + yardımcı cümle (devrik yapı)

Vekâyinâme'de tesadüf edilen bir diğer devrik cümle yapısı ise Ø + *baş cümle* - **egerçi** + *yardımcı cümle* dizilişidir. Bu yapıda bir önceki maddede gösterilen devrik cümleki baş cümle edatı bulunmaz. Bu bakımdan da yapının **egerçi** + *yardımcı cümle* - Ø + *baş cümle* yapısının devrik dizilişi olduğu anlaşılır:

(28) *Sultân Hüseyin Mirzânın sevgülüg oğlu bu édi, egerçi haylî sevgü dék ahlâk u ef'âli hem yok édi. (345/1-2)*

“Sultanın Hüseyin Mirzâ'nın en sevdiği oğlu bu idi, her ne kadar çok sevilecek kadar ahlak ve tavırları yok idi ise de.”

(29) *Songralar sipâhîlik bile serdârlik işige andağ meftûn u meş'ûf édi. /.../ egerçi her ikelesidin nasîb u behresi yok édi. (373/13-15)*

“Sonraları, sipahilikve serdarlık işine çok merak etti. /.../ Her ne kadar her ikisinden de nasibi ve behresi yok idi ise de.”

(30) *Şi'ri reng u muftiddin hâlî émeştür, egerçi 'ışk u hâldın bî-behredür. (373/20-21)*

“Şiiri renk ve faydadan boş değildir, her ne kadar aşk ve hâlden yoksun ise de.”

e) Ø + yardımcı cümle - Ø + baş cümle

Bu tür cümle dizilişinde yapının bir birleşik cümle yapısı olduğuna şeklen işaret edecek bir unsur bulunmamakla birlikte cümleler arasındaki mantıki ilişkiler bu cümlelerin birer birleşik cümle kümesi olarak kabul edilmesini gerekli kılar:

(31) *Mirzâlargâ 'uzr ayttuk. Kabûl kılmadılar. (395/1-2)*

“Her ne kadar Mirzalara özrümüzü söyledikse de kabul etmediler.”

Bu örneğin şeklen birleşik cümle yapısında olan bir benzeri aşağıda (32) ve yukarıda geçen ve buraya tekrar aldığımız (16) örneğinde şu şekilde karşımıza çıkar:

(32) *Her néçe 'uzr dédük, teklîfni bî-ciddraq kıldılar. (395/2-3)*

“Her ne kadar mâzur görmelerini söyledikse de, tekliflerinde ısrar ettiler.”

(16) *Her néçe tîkrâr bile 'arz kıldurdu, men kabûl kılmadım. (251/1)*

“Her ne kadar tekrar tekrar arz ettirdi ise de, ben kabûl etmedim.”

Bu çerçevede aşağıdaki örnekte her ne kadar karşıtlama ilişkisini şeklen kuran unsurlar bulunmaktaysa da *fayda etmesi için içmek ve fayda etmemek* yargıları arasındaki *sebep ve sonuç* “düşünceler(i) arasındaki mantıki ilişkiler” ve “cümleler arasında bulunan anlamca beraberlikler” (Tulum 1990: 194) bu yapıların esas aldığımız yaklaşım çerçevesinde birleşik cümle olarak kabul edilmesine imkân tanır:

(33) */.../ Mullâ Hâceke memzûc çağırnı nergis bile bérdi. Bir iki katla içtim. Fâyide hem kılmadı. (501/23)*

“Molla Hâceke nergis ile birlikte karışık şarap verdi. Bir iki kez içtimse de fayda dahi etmedi.”

Daha önce zikredildiği gibi, iki yargıdan birini diğerine karşı çıkararak karşıtlama cümlelerinde yardımcı cümle ile baş cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve baş cümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür ederken baş cümle yargısı her şart altında yardımcı cümle yargısına -yukarıda verdiğimiz (12) örneğinde karşılaştığımız *hisarı bırakıp gitmek-hisarda kalmak* yalın ve salt zıtlık ifadesine benzer şekilde-yalın, salt bir zıtlıkla kendini göstermez. Bunun yanında *beklenmezlik, olumlama, yeni ayrıntı verme, açıklama* gibi anlam özelliklerini de taşıyabilir. Bu itibarla, (33) örneğindeki birleşik cümlede de baş cümle yargısı ile yardımcı cümle yargısı arasında yalın, salt bir zıtlık ilişkisi bulunmadığı; karşıtlık ilişkisinin, temel olarak, baş cümle yargısının, yardımcı cümledeki yargının gerçekleştirilmesine sebep teşkil eden *fayda etmesi için* unsuruna yönelik bir açıklamayı ve yardımcı cümlelerin sonucunu vermek amacıyla kullanılmasına dayandığı görülür. Böylece

birleşikte iki cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi *fayda etmek - fayda etmemek* etrafında teşekkül ederken baş cümle yargısı yardımcı cümle yargısı ve sonuçlarının geçerliliğini de ortadan kaldırır. Bir başka ifadeyle *fâyide hem kılmadı* yargısının zıtlığı; *hisarı bırakıp gitmek-hisarda kalmak* ifadelerinde görüldüğü gibi gerçekliğe yönelik bir zıtlıkla değil, yani *bir iki katla içtim* yargısının (içilip içilmediği) gerçekliğine değil, bu yargının gerçekleştirilmesine sebep teşkil eden *fayda etmesi için* unsuruna atıfla, *içme* eyleminin beklenen sonucunun (= *fayda etmek*) gerçekliğine (= *vuku bulmayışına*) ve tabiatıyla geçerliliğine (= *nergis ile birlikte karışık şarap içmek fayda verir*) yönelik, bu geçerliliği ortadan kaldıran [sonuçları itibarıyla (= *fayda vermedi*) eylemin gerçekleştirilmesindeki gereksizliği vurgulayan (= *nergis ile birlikte karışık şarap içmek gereksizdi*)] bir karşıtlıkla karşımız çıkar.

(34) *Hüsrevşâh, kim kerem ü sehâvet bile meşhûr édi, iki nevbet murûrımız anıng vilâyetidin vâki' boldı, adnâ kişilerge kılğan insâniyyetni bizge kılmadı. (247/13-15)*

“Hüsrev Şah kerem ve eli açıklığı ile meşhur olduğu hâlde, iki defa onun vilâyetinden geçtik, başkalarına yaptığı insanıyeti bize göstermedi.”

Yukarıda (34) örneğindeki birleşik cümlede yardımcı cümlelerin yargısı *Hüsrev Şah'ın kerem ve eli açıklığı ile meşhur olduğunu* bildirir. Baş cümle yargısı ise *kerem ve eli açıklığın (anlatıcıya) gösterilmediğini* bildirir. Daha önce yukarıda bir kısım örneklerin açıklamasında ifade edildiği üzere, karşıtlama ilişkisi temelde yargılar ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliği arasında bir mukayeseye ve bu mukayesenin baş cümle yargısının yardımcı cümle yargısı hilafına üstünlüğü ile sonuçlanan bir bildirim tarzına dayanır¹². Bu bildirim tarzında baş cümle yargısı, yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğini zayıflatma, tesirini ortadan kaldırma, hükümsüz bırakma, onların doğruluğuna yönelik bir şüphe veya aykırı durumu bildirme vb. vasıfta hükümlerle karşımıza çıkar. Bu çerçevede örnekteki birleşik cümlede baş cümle yargısı, yardımcı cümledeki *kerem ve eli açıklığı ile meşhur olma* yargısının, anlatıcı için sonuçları bakımından geçerlilik taşımadığını bildirirken, aynı zamanda yardımcı cümledeki bu yargının *gerçek olma* durumunu da ortadan kaldıran veya buna yönelik bir şüphe ve/veya itirazı da beraberinde bulundurmaktadır, yahut sezdirmektedir.

3. Dilsel üslup (kullanım sıklığı bakımından)

Üslup, dilin şekil, söz dizimi, kelime / söz dağarcığı, anlam gibi çeşitli seviyelerinde yazarın gösterdiği bir takım tercih ve kullandığı kalıpların sonucu olarak metinde ortaya çıkan karakteristik durumdur. Üslubu konu edinen stilistik / üslup bilim en geniş anlamıyla bir metindeki (veya metinler arasındaki) bu farklı dilsel kalıp ve seçimlerin açıklanması ve yorumlanması ile ilgili bir çalışma sahasıdır (Semino 2011). Buraya aldığımız örnekleri çerçevesinde bir kısmını incelemeye çalıştığımız bu cümle yapılarının Vekâyinâme'de karşılaşılan kullanımlarına bu açıdan bir göz attığımızda Bâbü'r'ün *karşıtlık* anlatımında sıklıkla *egerçi + yardımcı cümle-velî + baş cümle* şeklindeki yapıları tercih ettiğini; diğerlerini tercihte gösterdiği sıklığın ise, sırasıyla, *Ø + yardımcı cümle-velî + baş cümle*, *bâvücüd + yardımcı cümle-baş cümle*, *egerçi + yardımcı cümle-Ø + baş cümle*, *Ø + yardımcı cümle-Ø + baş cümle*, *her néçe + yardımcı cümle-baş cümle* dizilişinde olduğunu; bunların yanında az da olsa *velî + baş cümle-egerçi + yardımcı cümle* ve *baş cümle-egerçi + yardımcı cümle* dizilişinde devrik yapıları kullandığını görüyoruz¹³.

¹² *Egerçi* edatı ifa ettiği şart görevi vasıtasıyla yardımcı cümlelerin yargısını *kısıtlayıcı* bir işlev taşıması yanında iki yargı arasında kurulan *zıtlık* ilişkisinin bir gereği olarak tabiatıyla temelde yargılar arasında bir şekilde *karşılaştırma* ilişkisini de içerisinde barındırma ve ifade etme yeterliliğine de sahiptir. Şart kavramının *karşılaştırma* ifadesi için ayrıca bk. Develi (1997: 130-131).

¹³ Çalışma sayısal bir üslup incelemesi olmasa da şu sonuçları verebiliriz: *egerçi-velî*: 80 civarı örnek; *Ø + velî*: 60 civarı örnek; *bâvücüd* : 50 civarı örnek; *egerçi + Ø*: 30 civarı örnek; devrik yapılar: 10 üzeri örnek.

Ayrıca Bâbü'r'ün *bâvücûd* cümle bağlayıcısını *sınırlama* işlevi yanında, bu işleve nazaran daha az tercih etmekle birlikte sebep bildirme işleviyle de kullandığı; bununla birlikte bu işlev için *né için kim, nége kim* edatlarını ve *-gan için* yapısını da kullanmak suretiyle dilin çeşitli imkânlarından yararlandığı görülür.

4. Sonuç

Bâbürnâme'de karşılaşılan ve cümle bağlayıcıları olarak görev yapan *egerçi-velî, bâvücûd, her néçe, néçük (kim)* gibi cümle başı edatlarıyla kurulu ve aralarında *karşıtlama* anlam ilişkileri bulunan cümle yapılarının yapısal özellikleri *yardımcı cümle + baş cümle* şeklinde bir dizilişe sahip olmakla birlikte *baş cümle + yardımcı cümle* şeklinde devrik diziliş örnekleriyle de karşımıza çıkmaktadır.

İki yargıdan birini diğerine karşı çıkararak bu birleşik cümlelerde yardımcı cümle ile baş cümle arasındaki karşıtlık ilişkisi yardımcı cümledeki yargı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin sınırlanması ve baş cümle yargısı ve/veya sonuçlarının gerçeklik yahut geçerliliğinin üstün kılınması şeklinde tezahür eder. Ancak, bu tür anlam özelliği taşıyan birleşik cümle yapılarında karşıtlama ilişkisi yalnızca *salt, yalın bir zıtlık* ilişkisi ile kurulmaz, bunun yanında *beklenmezlik, olumlama, olumsuzlama, yeniden yorumlama, olasılık bildirme* gibi anlam ilişkileriyle de tesis edilebilmektedir. Bir kısım örneklerinde bu anlam özellikleri birlikte de görülebilmektedir.

Cümleler arasında karşıtlık ilişkisinin kurulması Türkçede esas olarak şeklen zarf-fiiller vasıtasıyla sağlanmakla birlikte, yukarıda verilen örneklerde olduğu üzere, yabancı dillerden (Farsça ve Arapça) alıntılanan bir kısım edatlar vasıtasıyla da olabilmektedir. Bunların yokluğunda, bu tür mantıki ilişkilerin mevcudiyetini tabiatıyla oluş ve kılışların akışı, gerçekleşme sebep ve tarzları gibi hususlar belirlemektedir. Anlatımda bu ifade biçimlerinden her hangi birinin kullanılması ise, öncelikle üslup veya bir diğer deyişle *kişisel tercih* ile yorumlanabilirse de, tabiatıyla üslubun, yani *dilin kullanımındaki kişisel tercihin* oluşmasına tesir eden *anlatımı pekiştirme ihtiyacı, sosyal çevre, kültürel birikim, yabancı dil bilgisi, idraksal yaklaşım* vb. hususların varlığı ile de doğrudan irtibatlıdır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, H. Şükrü (1995), "Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler", *Türk Dili*, S. 518, Ankara, 156-163.
- AKALIN, H. Şükrü (1998), "Dede Korkut Kitâbı'nda Geçen Bir Cümle Türü Üzerine" *TDAY Belleten*, 1-28
- AKTAN, Bilal (2006), "Nehcü'l-Ferâdis'in Cümle Yapısı ile 'Takı' ve 'Kim' Bağlaçlarının Kullanılışı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47-62.
- ALLAN, Keith (2009), *Concise Encyclopedia of Semantics*, Elsevier Ltd., Great Britain.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2000), *Baburnâme "Babur'un Hâtratu"*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- BUSSMANN, Hadumod (1996) "Concessive Clause" *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, (translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York, 226-227.
- CEMİLOĞLU İsmet (1994), "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler", *Türk Dili*, S. 510, Haziran 1994, Ankara, 409-413.

Turkish Studies

- CEMİLOĞLU İsmet (1998), “Dede Korkut’taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi İle Mukayesesi”, *Türk Dili*, S. 556, 315-320.
- DENY, Jean; *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul 1941.
- DEVELİ, Hayati (1995), “(sA) Morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerinde Bir İnceleme”, *TDAY Belleten*, 115-152.
- DOĞAN, Enfel (2006), “Ahlâk-ı Alâf’deki Çün’lü Birleşik Cümle Yapıları”, *TDAY Belleten*, Ankara, 29-40.
- DOĞAN, Enfel (2009), "Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Farsça Yapılı Karşıtlama Cümleleri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 27-28 Ağustos 2007, UTEK 2007, Bildiriler*, (Editör: Prof. Dr. Hayati DEVELİ), C. I, Türkçenin Söz Dizimi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 153-165.
- DOĞAN, Enfel (2011), “Tarihî Türkiye Türkçesi Metinlerindeki ‘Karmaşık Cümle’ Örnekleri Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011, 985-998.
- ECKMANN, Janos (1959), “Çağatayca Yardımcı Cümleler”, *TDAY Belleten*, 27-58.
- ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- HASPELMATH, Martin (2007), "Coordination" *Language Typology and Syntactic Description, Vol. II: Complex Constructions*. (ed. Timothy Shopen) 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1-51.
- KÖNIG, E. (2006) “Concessive Clauses”, *Encyclopedia Of Language and Linguistics* (Ed. Keith Brown), Elsevier Pergamon, 820-824.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1955), “Türkçede Cümle Çesitleri ve Bağlayıcıları”, *TDAY Belleten*, Ankara, 59-71
- RUDOLPH, Elisabeth (1996), *Contrast: Adversative and Concessive Relations and Their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level*, Walter de Gruyter, Berlin.
- SEMINO, Elena (2011), “Stylistics” *Routledge Handbooks in Applied Linguistics* (Ed. James Simpson), Routledge, London and New York, 541-553.
- THACKSTON, W. M. Jr. (1993), *Bâburnâme, Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza*, Harvard Üniversitesi, Yakınođu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- TEKİN, Şinasi (1965), “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *TDAY Belleten*, 35-63.
- TULUM, Mertol (1990), “Orhun Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle İle Yardımcı Cümle İlişkileri”, *TDAY Belleten*, 193-205.